

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
VII. Dizi – Sayı 188

ÇAĞDAŞ TÜRK DİPLOMASİSİ: 200 YILLIK SÜREÇ

Ankara, Türk Tarih Kurumu,
15-17 Ekim 1997

Sempozyuma Sunulan Tebliğler

Yayına Hazırlayan
Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri
Vakfı (OBİV) adına Direktör
Emekli Büyükelçi

İSMAİL SOYSAL

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ - A N K A R A
1999

1793-1811 DÖNEMİNDE İLK OSMANLI MUKİM ELÇİLERİNİN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Ercüment KURAN

Osmanlıların yabancı devletlerle diplomatik münasebetleri, 1789 yılında tahta çıkan III. Selim'e kadar tek yönlü idi. Batı devletlerinin Fatih Sultan Mehmed'den beri İstanbul'da daimi elçileri bulunduğu halde, padişahlar cülus, şehzadelerini doğumu, ölüm, savaş ilanı, barış yapılması gibi olayları bildirmek maksadıyla yabancı devletlere fevkalade elçiler gönderiyorlar, yabancı memleketlerde vukubulan önemli olayları Eflak-Buğdan beyleri, tüccarlar ve İstanbul'daki elçiliklerin tercümanlarından öğreniyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında askeri gücünü kaybetmesi sonunda düşmana toprak terketmesi üzerine, Babıâli erkânı Batı devletleri nezdinde daimi olarak ikamet edecek elçiler bulundurmanın gereğini anladılar. Ahmed Cevdet Paşa'nın bu hususta mütalaası dikkate değer: "Avrupanın terakkiyat-ı cedidesi ve Devlet-i aliyyenin vakt ü hal iktizasınca düvel-i Avrupa kaidesince sefaret usulünün lüzum-ı vaz'-ı tesisini isbat idüb hususıyla bu evanda rabıta-i düveliyeyi bütün bütün başka bir hale koyan Fransa ihtilâli zühur ile bi'l-cümle düvel-i Avrupayı tedarükat-ı ihtiyatiyeye mecbur itdüğünden Devlet-i aliyyenin dahi düvel-i fahime-i Avrupa nezdinde bir ikamet ilçisi bulundurması derece-i vücubda görülmekle düvel-i merkume nezdinde birer ilçî gönderilüb ve üç sene müddet tekmilinde anlar celb ü iade ve yerlerine başkaları irsal ile... nizamât-ı saire sırasında sefaret usulüne dahi hüsn-i rabıta ve nizam verilmek hususini sultan Selim-i sâlis hazretleri tasmin itmiş idi"¹.

Padişah ilk Osmanlı ikamet elçiliğinin, şehzadeliğinden beri iyi ilişkilerde bulunduğu Fransa'da kurulmasını isterdi. Ne var ki, Fransız İhtilali sebebiyle Paris'e elçi göndermek sakıncalı idi. Bu yüzden ilk ikâmet elçiliğinin İngiltere'de kurulması uygun görüldü. Reisülküttap Raşid Efendi İngiltere elçisi Lord Ainslie

¹ Cevdet, *Tarih*, Tertibi cedit, 2. baskı, c. VI (İstanbul, 1309), s. 88.

ile 10 Temmuz 1793'te görüşüp bu konuda resmi yazışmanın kimden kime yapılacağı, elçinin rütbesi, gidiş yolunun belirlenmesini kararlaştırdı.²

İngiltere ikamet elçiliğine Kalyonlar eski kâtibi Yusuf Ağâh Efendi tayin edilerek, 1793 Ekimi ortalarında maiyetiyle birlikte İstanbul'dan ayrıldı. Aralık sonuna doğru Londra'ya varan Osmanlı elçisi, 8 Ocak 1794'te itimatnamesini Kral III. Georg'a merasimle sunduktan sonra, görevine başladı. Elçinin diploması bilgisi yeterliydi. İngiltere ile Rusya arasında 18 Şubat 1795 günü imzalanan savunma anlaşmasının Osmanlı devleti aleyhine bir hüküm taşımadığını Hariciye Nazırı Lord Grenville ile yaptığı görüşmeler sonunda anlamış ve Babıâli'nin bu husustaki endişelerini gidermiştir.³

Padişah, Yusuf Ağâh Efendi'nin çalışmalarından memnun kaldığından, üç yıl sonra, 1797 ilkbaharında, onun yerine Londra'ya İsmail Ferruh Efendi'yi tayin ettiği gibi, Paris'e Seyyid Ali, Viyana'ya İbrahim Afif ve Berlin'e Ali Aziz Efendileri gönderdi. Böylece Fransa, Avusturya ve Prusya'da ikamet elçilikleri kuruldu. Ancak, dost sayılmayan Rusya nezdine elçi gitmedi. Petersburg'da Osmanlı ikamet elçiliğinin kuruluşu Kırım Savaşı sonrasına kadar gecikecektir.⁴

Seyyid Ali Efendi'nin elçiliği diğerlerinden önemlidir. Çünkü, bu yıllarda Fransız İhtilali'nin etkisi Fransa dışında yayılmakta, Paris Avrupa'nın başlıca siyaset merkezi haline gelmiş bulunmaktaydı. Ali Efendi itimatnamesini 28 Temmuz 1797'de Başdirektör'e sundu ve Hariciye Nazırı Talleyrand ile diplomatik faaliyete geçti. Dünyanın en yetenekli diplomatlarından biriyle karşılaşmak onun için talihsizliktir. Gerçekten İhtilal'in genç kumandanlarından, İtalya savaşlarının galibi Bonaparte'ın Mısır seferine hazırlandığı sırada ve 40.000 kişilik bir orduyu Toulon'da donanmaya bindirip 1798 Temmuzunda başında İskenderiye yakınında karaya çıkarmasına kadar Ali Efendi Talleyrand tarafından aldatılmıştır. Bu durumda, Osmanlı Devleti 1798 Eylülünde Fransa'ya savaş açmış ve Mısır eyaletini işgal eden bu devlete karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak yapmıştır. Babıâli, eski usule uyarak İstanbul'daki Fransa maslahatgüzarını Yedikule'de hapsedtiği halde, Ali Efendi Paris'te alakonduydu da tutuklanmadı. Bonaparte'ın 1799 Ekiminde Mısır'dan Fransa'ya gizlice dönüşü ardından, Ali Efendi Talleyrand ile müzakereye girerek, 9 Ekim 1801'de bir anlaşma imzaladı. Fakat, İngiltere'nin itirazı üzerine, anlaşma Babıâli'ce kabul edilmedi.⁵ Osmanlı Devleti ile Fransa arasında barış, bu devletin İngiltere ile 1802 Martında Amiens antlaşmasını yapmasından sonra, Amedî-i Divan-i Humayun Mehmed Said Galib Efendi'nin fevkalade elçilikle Paris'e gelip görüşmeler sonunda 1802

²Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçilerin siyasi faaliyetleri, 1793-1811*, 2. baskı: Ankara, 1988, s. 13-14.

³Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanması çalışmalarında ilk ikamet elçisinin rolü", *Toplumsal Tarih*, sayı 32 (Ağustos 1996), s. 46-47; Kuran, s. 20.

⁴*Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302, İstanbul, s. 188.

⁵Kuran, s. 34.

Haziranında sağlanabildi. Ali Efendi de, ertesi ay Fransa başşehrinden ayrıldı. Safılığı yüzünden Talleyrand'ın hilelerine kandığı açıktır.

Londra elçisi İsmail Ferruh ve Viyana elçisi İbrahim Afif Efendiler Babıâli'den gelen talimatlar gereğince yürüttükleri siyasi müzakerelerde fazla başarı gösteremediler. Ali Aziz Efendi ise 1798 Ekiminde Berlin'de öldü⁶.

Osmanlı Devleti, üç yıllık süre dolunca, 1800 sonlarında Londra, Viyana ve Berlin'de daimi elçiler bulundurmadan vazgeçti. Onların yerine bu merkezlere çoğu Rum tercümanları maslahatgüzar sıfatıyla tayin etti. Paris'e ise, Ali Efendi'nin halefi olarak Mehmed Said Halet Efendi'yi gönderdi.

Yeni elçi itimatnamesini 2 Ekim 1803'te Fransa Cumhuriyeti Başkonsülü Bonaparte'a sundu. Halet Efendi, Bonaparte'ın 1804 Mayısında İmparator ilan edilmesi üzerine müşkül durumda kaldı. Padişah bu olupbittiyi tanımayan İngiltere ve Rusya'yı gücendirmemek için, Napoléon Bonaparte'ın imparatorluğunu tasdik etmekten çekiniyordu. Halet Efendi, zaman kazanmak maksadıyla oyalama siyasetine başvurduysa da sonuç alamadı ve İstanbul'daki Fransa elçisinin 1804 yılı sonunda şehri terketmesinden sonra itibarını kaybetti. Osmanlı elçisi bir yıl kadar Paris'te münzevi yaşadı⁷.

Napoléon'un Avusturya ve Rusya ordularını 2 Aralık 1805'te Austerlitz'de yenmesi ertesinde Padişahın Napoléon'un imparatorluğunu tanıyacağına dair belirtiler ortaya çıkınca, Fransa hükümeti Halet Efendi'ye yeniden itibar gösterdi. Lakin, çok geçmeden, 1806 Mayısında Abdurrahim Muhib Efendi'nin "fevkalâde büyük elçilik" ile Paris'e gelişi durumu değiştirdi. Muhib Efendi Napoléon'un imparatorluğunu tebrik için gönderilmişti.⁸ O davranışlarıyla zeki bir diplomat olduğunu isbat etmiştir. Protokol meselelerinde titizlik göstererek temsil ettiği devletin haysiyetini korumuştur. II. Mahmud'un saltanatı döneminde "Nişancılık" makamında kazandığı nüfuzu 1821'de idamına kadar sürdürdü.

Muhib Efendi 5 Haziran 1806'da itimatnamesini "İmparator Napoléon"a sunmuştu; bir müddet sonra Babıâli'den Paris'te ikamet elçisi olarak kalması talimatını aldı. İlk önce, 1806 Aralığında başlayan Osmanlı-Rus savaşını Fransa'nın aracılığıyla sona erdirmek için diplomatik faaliyette bulundu. Fakat, Napoléon'un Rus çarı I. Aleksandr ile 1807 Temmuzunda Tilsit'te, 1808 Ekiminde de Erfurt'ta görüşmeleri sonunda, Osmanlı devleti aleyhine anlaşması üzerine hüsrana uğradı.⁹

⁶Kuran, s. 42.

⁷Enver Ziya Kural, *Halet Efendinin Paris büyük elçiliği, 1802-1806*, İstanbul, 1940, s. 79-80.

⁸Kuran, s. 51.

⁹Kuran, s. 54-60.

Bu arada III. Selim 1807 Mayıs'ında tahttan indirilmiş, IV. Mustafa'nın kısa süren saltanatından sonra, 1808 Temmuzunda II. Mahmud padişah olmuştu. Avrupa'nın Napoléon savaşlarıyla çalkalandığı zamanda, beş yılı aşkın bir süre Fransa'da kalan Muhib Efendi, Babıâli'nin iznini alarak 1811 Ağustosunda Paris'ten ayrıldı. Sır kâtibi Galib Efendi maslahatgüzar sıfatıyla bırakılmıştı; onun birkaç gün sonra ölümü üzerine, Rum tercüman maslahatgüzar oldu.

Osmanlı ikamet elçiliklerinin maslahatgüzarlıkla yönetilmesi 1821 yılına kadar sürmüş, bu tarihte Mora'da Yunan ayaklanmasının patlak vermesi üzerine, Rum maslahatgüzarların Babıâli'ye yanlış haberler gönderdikleri anlaşılınca elçilikler kapatılmıştır.

III. Selim'in Avrupa'da ikamet elçilikleri kurması, Nizam-ı Cedid hareketinin bir uygulaması olarak Türk diplomasi tarihinde dönüm noktası teşkil eder. Teşebbüsün başarılı olduğu söylenemez. Bunun başlıca sebebi, tayin edilen elçilerin diplomasi tecrübesinden yoksun bulunmalarıdır. Ayrıca, elçilikle görevlendirilenlerin orta dereceli bürokratlardan seçilmesi onların başarısızlığında âmil olmuştur. Çünkü, devletin birinci sınıf erkânı elçiliği küçümsüyorlar ve ikbal merkezi İstanbul'dan ayrılmak istemiyorlardı. Elçilerin yabancı dil bilmemeleri de onları Rum tercümanlara bağımlı kılıyordu. Bunların bazıları ise devlete ihanet ettiler. Nitekim Seyyid Ali Efendi'nin tercümanı Kodrika Babıâli'den gelen gizli talimatları Fransız hükûmetine bildirmişti¹⁰. Üstelik Osmanlı elçilerinin İstanbul ile haberleşmesi Bükreş-Viyana kara yolundan yapılması gecikmeli oluyor, bu da onların görevini aksatıyordu.

Bu olumsuzluklara karşılık, ikamet elçiliklerinin faydaları da olmuştur. Elçilik kâtiplerinden bazıları Avrupa'da yabancı dil, yani Fransızca, öğrenmişler, onlardan Mahmud Raif Efendi 1800-1805 yılları arasında Reisülküttaplık makamında bulunmuştur. Yurt dışında Osmanlı konsolosluklarının kuruluşu da Halet Efendi'nin Justiniani'yi Marsilya konsolosluğuna tayin etmesiyle başlamıştır.

Bir diğer önemli husus da Osmanlı diplomasisinde mütakabiliyet esasının ikamet elçiliklerinin kuruluşuyla gerçekleşmiş olmasıdır. II. Mahmud 1834'te Avrupa'da yeniden ikamet elçilikleri açınca her halde III. Selim'in kırk yıl önce giriştiği denemeden yararlanmıştı. O amcasının oğlundan daha talihliydi. Çünkü, 1821'de Babıâli'de kurulan Tercüme Odası 1833'te geliştirilmiş ve böylece yabancı dil bilen Müslüman memurların sayısı artmıştır.¹¹ Bundan

¹⁰İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız diplomatik münasebetleri, 1789-1802*, Ankara, 1964, s. 323.

¹¹Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, N.J., 1980, s. 133-135.

başka, dış işlerle görevli olan Reisülküttaplık müessesesi II. Mahmud döneminde önem kazanarak 1835'te Umur-ı Hariciye Nezareti adını almıştır.¹²

¹²Bernard Lewis, *Modern Türkiyenin doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1970, s. 94.